

Новиков А. О.

Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка

АЛЬТЕРНАТИВНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНІ ОЛЕКСАНДРА ІРВАНЦЯ «ХАРКІВ 1938»: ОСНОВНІ ТЕМИ, ОБРАЗИ І ПРООБРАЗИ

У статті акцентовано увагу на тому, що в своєму романі «Харків 1938» письменник Олександр Ірванець моделює ситуацію, за якої Українська Народна Республіка не тільки вистояла в протиборстві з більшовицькою Росією, а й трансформувалася в потужну європейську державу. Це, по суті, альтернативна історія України, де фантазія тісно переплітається з реальністю. Автор наполегливо проводить думку, що його альтернативна Україна відбулася лише завдяки тому, що під час громадянської війни на початку ХХ ст. вдалось об'єднати в один могутній кулак практично всі українські військові сили: армію УНР, об'єднану армію Нестора Махна, УГА (Українську галицьку армію) і навіть збройні сили українських більшовиків на чолі з Артемом Сергієвим. Цій альтернативній Україні вірно служать як уславлені українські «генерали» (Юрій Тютюнник, Данило Зелений, Нестор Махно), так і дехто з відомих полководців із протилежного табору (Семен Буденний, Григорій Котовський та інші).

Окрім того, у розвідці наголошується, що Ірванець намагається переконати читача, що важливу роль в його альтернативній Україні відіграли націоналісти на чолі з Євгеном Коновальцем, які прийшли до влади на початку 1930-х рр., і що в державі встановилася, по суті, профашистська диктатура на кшталт такої, як у низці інших європейських країн тієї доби: Італії, Угорщині, Болгарії, Румунії, Іспанії. На думку письменника, виправданими були навіть репресії проти деяких колишніх захисників України, оскільки це дало змогу в непрості часи об'єднати навколо гетьмана-президента однодумців.

Також автор статті звертає увагу, що економічне процвітання в альтернативній Україні Ірванця багато в чому залежить від розвитку її аграрного сектора. Неспроста в його романі українські сільгоспвиробники серйозно потіснили на європейському ринку місцевих фермерів.

Роман Олександра Ірванця «Харків 1938» – це більше, ніж альтернативна історія України. Письменник акцентує увагу на спорідненості нацистської та комуністичної ідеологій, на незмінності імперського курсу Росії. Зображуючи альтернативну Україну в історичному минулому, автор багато подій у ній проектує на сучасність. З одного боку, він вказує шляхи для процвітання незалежної української держави, а з іншого, застерігає від можливих помилок.

Ключові слова: альтернативна Україна, гетьман-президент, Харків, голодомор, карнавал, націонал-комуністична ідеологія.

Постановка проблеми. У своєму романі «Харків 1938» (2017 р.) Олександр Ірванець змодельював ситуацію, яка, на його думку, могла виникнути в Україні, якби події після 1917 р. розвивалися в іншому руслі. Це, по суті, альтернативна історія України. Притому автор дещо несподівано назвав свій твір анти-антиутопією. У світовій літературі широковідомі жанри утопії й антиутопії. Класичним прикладом першого варіанту є відома книга англійського письменника Томаса Мора «Утопія» (1516 р.), в якій змальовується ідеальне за своєю суттю комуністичне суспільство, що успішно функціонує на однойменному острові. Тут усі (чи майже всі) мешканці рівноправні та щасливі, хоча й зберігається інститут рабства, без якого письменник епохи Середньовіччя, вочевидь, не мислив існування навіть ідеального суспільства. Щоправда,

рабами тут ставали злочинці, які мусили виконувати найтяжчу і найбруднішу роботу.

Широковідома низка творів, написаних у жанрі антиутопії. Це романи, в яких письменники застерігають людство від різноманітних політичних експериментів та серйозних відхилень від сталих демократичних основ у процесі функціонування держави. Серед них – роман російського письменника Євгена Замятіна «Ми» (1920 р.). Автор змальовує тоталітарне суспільство далекого майбутнього, так звану Єдину Державу на Землі, де все знеособлено і регламентовано, всі носять однаковий одяг («юніфу») і всі, зокрема і жінки, голять голови. Мешканці цієї країни не мають власних імен. Розрізняють їх за номерами. Також усі мають однакові квартири зі скляними стінами й однаковим аскетичним набором меблів. Суворо

регламентоване тут навіть сексуальне життя: кожен отримує так званий рожевий квиток для інтимних стосунків із будь-ким, аби ні в кого не виникало серйозних почуттів до одного партнера. Керує цим величезним містом-державою могутній правитель, «Благодітель», якого обирають на безальтернативній основі. Цілком очевидно, що події в романі автор спроектував на сучасну йому більшовицьку Росію, де після Жовтневого перевороту дедалі більших обертів набирала диктатура і комуністичні вожді марили про встановлення своїх порядків у всьому світі. Тож зрозуміло, що тоталітарна радянська влада вважала роман Замятіна наклепницьким, а отже, неприйнятним для публікації. Вперше в Радянському Союзі він був надрукований лише в добу горбачовської перебудови – у 1988 р.

Схоже тоталітарне суспільство змальовує у своєму романі «Прекрасний новий світ» (1932 р.) американський письменник Олдос Гаслі. Родзинкою твору є те, що діти тут народжуються в спеціальних інкубаторах, їх ще на стадії ембріона розділяють на п'ять каст. Цілком прогнозовано, що найвища каста («Альфа») – це інтелектуально розвинені особистості, які виконують висококваліфіковану роботу. А представники найнижчої касты («Епсилон»), навпаки, – мавпоподібні істоти, некваліфіковані робітники.

Цілком вписується в цей контекст і роман англійського письменника Джорджа Орвелла «1984» (1948 р.), де події відбуваються в не такому вже й далекому для автора майбутньому – у 1984 р. У цьому творі світ поділили три тоталітарні наддержави (Океанія, Євразія й Остазія), які постійно ведуть між собою нескінченні перманентні війни за спірні території. Життя у цих країнах також повністю підконтрольне відповідному диктаторському режиму (Старшому Брату і партії) та мало чим відрізняється.

Більш суголосний із «Харковом 1938» роман-утопія Василя Аксьонова «Острів Крим» (1979 р.), де розкривається альтернативна історія Росії. Волею автора півострів Крим стає островом, на якому під час громадянської війни на початку ХХ ст. вдалося закріпитися білогвардійській армії генерала Врангеля. Ця ситуація дещо нагадує острівну державу Тайвань, котра, на відміну від соціалістичного Китаю, існувала (і наразі продовжує функціонувати) за законами вільного капіталістичного світу, які забезпечили їй процвітання і свободу слова. Цей історичний факт надає роману Аксьонова додаткової достовірності, попри те, що в ньому чимало фантастики.

Острівний Крим Аксьонова так само поступово перетворюється на квітучу державу, де рівень життя значно вищий, ніж у Радянському Союзі. Однак закінчується історія цієї благополучної європейської країни явно не хепі-ендом. Після перемоги на виборах політичного руху «Союз спільної долі», який є прибічником об'єднання з Радянським Союзом, і встановлення на острові комуністичного режиму в Криму за загадкових обставин один за одним гинуть позитивні герої твору. Прихильникам об'єднання стає зрозуміло, що вони припустилися фатальної помилки, але виправити вже нічого неможливо. Таким чином, Василь Аксьонов закликає цивілізований світ до пильності у відносинах із радянською імперією, зауважує на тому, що комуністична ідеологія не має нічого спільного із загальнолюдськими цінностями. Особливої актуальності надають роману події, котрі відбулися (і продовжують відбуватися) в Криму під час російсько-української війни на початку ХХІ ст.

До жанру політичної утопії відносять роман Василя Кожелянка «Дефіляда в Москві» (2000 р.), де, як і в «Харкові 1938», постає потужна альтернативна Україна, але під час Другої світової війни.

Цікаво, що й сам Ірванець до «Харкова 1938» мав досвід створення подібних творів. Так, у 2001 р. він опублікував роман «Рівне/Ровно (Стіна)», в якому переніс на український ґрунт досвід існування Берліна в умовах, коли він був розділений на східну й західну частини. Хоча у зв'язку з цим можна згадати й дві України: Східну та Західну, котрі кілька століть поспіль входили до складу різних імперій і держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роман Олександра Ірванця «Харків 1938» не залишився поза увагою критиків. Одним із перших відізвався на його появу Григорій Грабович у статті «Уявімо собі на мить...». Основний її меседж полягає в тому, що твір хоч і фантастика, але не до кінця, що тут «плетиво реального й уявного тонко вмонтовано в загальну літературну або літературно-історичну канву» [3].

На думку Тетяни Петренко (стаття «“Харків 1938”: на що готовий читач за “Україну понад усе”?»), Ірванець фантазує на тему національної величі України. Більше того, в нього «усі українські травми, провали і зради обернулися перемогами». Так, Ольга Кобилянська стала лауреаткою престижної міжнародної Нобелівської премії, експорт зерна за кордон призвів не до голоду в Україні, а до банкрутства фермерів в Європі, утисків та обмежень зазнає не українська мова, а росій-

ська, «російських класиків розвертають на кордоні й посилають назад» [6].

У статті Дмитра Шевчука «Олександр Ірванець. «Харків 1938». Роман» наголошується на важливих гуманітарних аспектах: альтернативна Україна, що постає в новому творі відомого письменника, – це країна, котра «по всьому світу засіває «зерна українськості» [7].

Любов Кривуца у розвідці «Пролетарський карнавал незалежної У.Р.С.Р.» акцентує увагу на надмірній присутності у творі авторської позиції. Письменник, мовляв, не обмежується лише коментарями на початку розділу, а ще й пропонує методичні вказівки щодо «вивчення роману в курсі сучасної української літератури», в такий спосіб іронізуючи «над принципами викладання літератури в нашій давно ґрунтовно неререформованій шкільній освіті» [5].

Також роман Олександра Ірванця «Харків 1938» став об'єктом уваги низки інших критиків та літературознавців, серед яких: Наталка Гай (««Харків 1938»: минуле України очима Ірванця»), Аліна Землянська («Твір О. Ірванця «Харків 1938» як пародія на шпигунський роман»), Віктор Неборак («Уроки патріотизму від Ірванця»), Максим Стріха («Анти-антиутопія за Ірванцем»).

Постановка завдання. Мета розвідки – висвітлити основні проблеми, порушені в романі Олександра Ірванця «Харків 1938», здійснити аналіз головних і другорядних образів та їхніх прототипів.

Виклад основного матеріалу. Країну, що постає у «Харкові 1938», Олександр Ірванець називає Українською Робітничо-Селянською Республікою. Скорочено – У.Р.С.Р. Проте керують у цій соціалістичній республіці націоналісти. Віра Агеєва влучно охарактеризувала цей симбіоз як «комунізм під знаком тризуба» [1]. Сутність його відображена і в гербі республіки, котрий прикрашає обкладинку книжки: тризуб, обрамлений пшеничними колосками. Втім, як зауважує згаданий уже Григорій Грабович, історія є «такою, якою вона мала би бути» [3]. За такої ситуації під Крутами (за версією автора, у вирішальний момент того історичного бою в січні 1918 р. припіло українське військо, яке нанесло поразку російським інтервентам) всі подальші події й деталі «цілком імовірні» [3]. Отже, Харків насправді міг би бути столицею незалежної української держави, а посаду президента (чи Гетьмана-Президента) у цій потужній державі міг би обіймати очільник націоналістів Євген Коновалець (йому, до речі, у мирний спосіб передав владу Михайло Грушевський). Все це цілком корелює з тими авто-

ритарними (за своєю суттю профашистськими) режимами, котрі встановилися тоді у низці інших європейських країн (Італії, Угорщині, Болгарії, Румунії, Іспанії), а також у комуністичному Радянському Союзі й нацистській Німеччині, де панувала ще більш жорстокіша диктатура.

Події в альтернативній Україні Ірванця відбуваються наприкінці квітня – на початку травня 1938 р. Представлена ця країна в межах, які майже повністю збігаються з кордонами тогочасної радянської України. За винятком хіба що Таганрога, котрий також входить до її складу, чому є логічне пояснення, оскільки відомо, що в 1920–1924 рр. Таганріг разом із прилеглими районами насправді був частиною України. Водночас на Галичині, як це було і в реальній історії, хазяйнують поляки, на Буковині – румуни, а на Закарпатті – чехи й словаки. Місце дії в романі – Харків, Таганріг, Київ, Париж.

Навряд чи можна вважати випадковим і те, що день перемоги над російськими інтервентами святкується в Українській Робітничо-Селянській Республіці 9 травня. Як цілком справедливо зауважує Наталка Гай, «рівень тролінгу в тексті «Харкова 1938» зашкалює настільки, що його взагалі неможливо виміряти...» [2]. За версією Ірванця, День перемоги 9 травня стали відзначати після того, як «у двадцятому році було підписано Білгородське замирення з Росією» [4, с. 42]. Це сталося тому, як наголошує автор роману, що вдалось об'єднати всі українські військові сили: армію УНР, об'єднану армію «Нестора Івановича Махна та Артема Сергієва» й УГА (Українську галицьку армію) [4, с. 18].

Прикметно, що цій альтернативній Україні вірно служать як уславлені українські «генерали» (Юрій Тютюнник, Данило Зелений, Нестор Махно), так і дехто з відомих полководців, які в реальному історичному минулому належали до протилежного табору. Це, наприклад, Семен Буденний (Будьонний), Григорій Котовський, Юрій Коцюба – син відомого письменника Михайла Коцюбинського. Більше того, чи не всі дійові особи твору – відомі історичні постаті. Одні з них насправді жили в ту добу (Володимир Винниченко, Ольга Кобилянська, Олександр Довженко, Михайло Булгаков, Анна Ахматова, Віктор Петров, Ернст Гемінґвей), інші не дожили до 1938 р. (Микола Хвильовий, Михайль Семенко, Микола Гумільов). А ще є дійові особи, прообрази яких насправді з'явилися на світ кількома десятиліттями пізніше (Едуард Лимонов, Сергій Жадан, Олесь Бузина, Ліна Костенко, Петро Порошенко).

У творі Ірванця всі вони живі, приїхали до Харкова (чи принаймні згадуються як реальні особистості) й час од часу контактують між собою. Автор зазвичай кепкує над ними, створює для них незручні чи навіть пікантні ситуації, але «майже не чіпає культову українську трійку: він не береться висміювати культ Шевченка (на Бога, це вже сто разів було) і навіть жодного разу не жартує про зв'язок між Лесею Українкою й Ольгою Кобилянською (хай із цим бавляться у школі)» [6]. Важливо акцентувати на тому, що всі ці історичні персонажі в романі Ірванця насправді «мають не так багато спільного зі своїми історичними посталями і, найімовірніше, списані з якихось зовсім інших людей» [2].

Столицею Української Робітничо-Селянської Республіки є, як уже йшлося, Харків. І це цілком умотивовано. Притому не тільки тим, що до 1934 р. місто насправді було столицею радянської України. Глибинна сутність цього питання полягає в тому, що Ірванцева альтернативна Україна сповідувала націонал-комуністичну ідеологію. А це більше асоціюється з Харковом, де, як відомо, у 1918 р. за підтримки більшовицької Росії було сформовано комуністичний уряд, аніж із Києвом, який завжди був більше проукраїнським. Як зазначає сам письменник, «у Києві творилася давня історія України. А в Харкові твориться історія У.Р.С.Р.» [4, с. 36]. Недарма столичний Харків інтенсивно розбудовується (набудували хмарочосів, які сяють у «бузковому нічному небі») [4, с. 42], тобто серйозно змінює свій вигляд згідно з новими вимогами часу, а Київ залишається своєрідним заповідником старої України, України, яка продовжує зберігати своє національне обличчя.

Панівною партією в У.Р.С.Р. є Партія українських народних комуністів (скорочено – ПУНК). Головний її ідеолог – відомий український письменник Микола Хвильовий. Формально він – лише один із членів ЦК ПУНК, але його авторитет у партійних колах настільки великий, що до нього дослухається навіть президент. Мабуть, не в останню чергу завдяки цій обставині в Україні стало модно говорити вишуканою українською мовою. Більше того, держава активно підтримує «національні українські рухи в суміжних країнах: Польщі, Чехословаччині, Румунії...» [4, с. 41]. Навіть у Палестині, куди з України переселилося чимало громадян єврейської національності, сповідників юдаїзму. І вони так само «усі говорять українською. Це вже також наша земля» [4, с. 91].

Чимало уваги в альтернативній Україні приділяється вихованню молодого покоління. Для

цього тут створена дитяча партійна організація на кшталт піонерської й комсомольської у колишньому Радянському Союзі чи гітлер'югенду в нацистській Німеччині. В У.Р.С.Р. – це ХМД. Згадана аббревіатура розшифровується як «хариті й миколи джері». «Ці назви взято з класичних літературних творів, – пояснює Ірванець устами своєї героїні, журналістки Кармен Шалавської. – Юнаки в нас проходять джеризацію, а дівчатка – харитацію, у 12 повних років» [4, с. 34]. Багато що про ХМД можна зрозуміти з того, що «молоді хариті й миколи джері самі стежать за порядком і, помітивши його порушення, доповідають куди слід» [4, с. 61].

Щось подібне відбувалося в ту добу і в середовищі радянської піонерії та комсомолії. У цих дитячих і молодіжних комуністичних організаціях під керівництвом партійних функціонерів улаштувалися зібрання, на яких «перевиховували» відступників. Вельми широко культивувалася там і практика доносів, у тому числі на близьких родичів. У зв'язку з цим доречно згадати сумнозвісного Павліка Морозова, який, за радянською міфологією, начебто здійснив великий подвиг, суть якого полягала в тому, що він викрив злочини власного батька – «ворога народу». Вчинок «свідомого» піонера радянська пропаганда підняла на щит, його ім'ям називали вулиці й піонерські дружини.

Знайшли відбиток у романі Ірванця й масові репресії, які мали місце в історії реальної України. В У.Р.С.Р. так само чимало безвинних «голів злетіло з пліч козацьких...» [4, с. 61]. Йдеться про справжніх патріотів, які у свій час проливали кров за Українську державу. Не пошкодували навіть самого генерала Нестора Махна, який уже відійшов від політики. Така ж доля мала спіткати й колишнього прем'єр-міністра республіки, соціаліста Володимира Винниченка, але його «тоді не зачепили тільки через те, що був досить відомою постаттю у світі. Вирядили на персональну урядову пенсію й відіслали в Таганріг» [4, с. 61]. А колишній Головний Отаман Симон Петлюра змушений був емігрувати до Франції.

Усі ці репресії сприймалися керівництвом країни й СБУ як вимушена, а головне – виправдана плата за оновлення і згуртованість громадянства нової Української держави. Прикметно, що і в цьому випадку письменник не погрішив проти істини. Адже подібні процеси мали місце в колишньому Радянському Союзі й нацистській Німеччині. Притому в основі їх були схожі глибинні мотиви. Навіть так «співпало», що «чистка» в альтернативній Україні проходила у 1932–1933 рр.,

що є прозорим натяком на події, котрі ввійшли в історію реальної України як Розстріляне Відродження й Голодомор.

Важливе місце відводиться в романі традиційному для сучасної української літератури карнавалу. Такі форми в культурі, як наголошує Тетяна Петренко, – це пародія на офіційний дискурс [6]. Саме такий щорічний карнавал у ніч на 1 травня відбувається в столиці альтернативної України. Називається він Харківський Пролетарський Карнавал (ХаПеКа). свято з'їжджаються найіменитіші гості з усієї На головне державне країни, а також із-за кордону. Вчашала зазвичай різноманітна європейська публіка, зокрема з Балкан і Туреччини. Приїздили й гості з Росії, але їх було найменше [4, с. 123]. Не оминали Харків і представники тимчасово окупованих територій: Волині, Буковини, Галичини, Підляшшя, Берестейщини, Криму і навіть Кубані та Ставропілля. А цього року Харківська міська рада запросила на свято ще й дуже поважну письменницю, лауреатку Нобелівської премії Ольгу Кобилянську, яка у змаганні за цю престижну міжнародну літературну відзнаку обійшла уславленого російського письменника Івана Буніна. До речі, справжнього лауреата Нобелівської премії з літератури за 1933 р.

До всіх гостей українська влада виказує неабияку прихильність, пригощає їх безкоштовною печенюю – запеченими свинями, начиненими «різноманітними ковбасами – смаженими й вудженими, а також в'яленими і провареними в олії» [4, с. 147], що, поза сумнівом, є свідченням заможності й потужності альтернативної української держави. На цю версію працює й та обставина, що українська сільськогосподарська продукція «заповнила останніми роками ринки всієї Європи» і суттєво потіснила там місцевих «селян-одноосібників та дрібних фермерів» [4, с. 41].

Більшість закордонних гостей під час карнавалу в столиці Української Робітничо-Селянської Республіки прагнуть отримати, очевидно, те, за чим сюди й приїхали. Так, відомі американські письменники Ернст Гемінгвей і Генрі Міллер (які щиро здивовані заможністю цієї європейської країни), судячи з усього, шукали у Харкові якихось екзотичних пригод. І вони їх отримали. Притому по самі вінця, оскільки нарвалися на четвірку таких же веселих шукачів пригод – українських письменників (Остапа Вишню, його брата Василя Чечвянського, Валер'яна Поліщука та Аркадія Любченка), котрі їх добряче відлупцювали.

Утім, навіть ця навряд чи джентльменська бійка подається автором у легкому гумористич-

ному стилі, з явною симпатією до обох «ворогуючих» письменницьких таборів. Зовсім інше ставлення Ірванця до митців із Радянського Союзу, які їдуть в Україну непроханими й завдають чималого клопоту службі безпеки, позаяк переходять межі дозволеного. Йдеться, зокрема, про подружжя російських поетів: Миколу Гумільова й Анну Ахматову, яким через протиправні діяння забороняють в'їзд в Україну, використовуючи для цього, щоправда, дещо сумнівні методи.

Не можна обійти увагою й інше важливе державне свято в альтернативній Україні – День професійної придатності, а простіше, День Їжака, яке щорічно відзначається 8 травня. Запровадили це свято ще в середині 1920-х рр., брати участь у ньому мали абсолютно всі державні посадовці. У такий спосіб письменник відверто висміює наявну в сучасній Україні систему підвищення кваліфікації та відбору кадрів на державні посади й пропонує свій «метод» підтвердження професійної придатності держпосадовців, запозичений, імовірно, з відомої козацької побрехеньки про те, як запорожці писали листа турецькому султану. В альтернативній Україні Ірванця кожен чиновник раз на рік має довести відповідність займаній посаді, розчавивши голим задом їжака. Прикметно, що не звільняються від цієї болючої й принизливої процедури навіть державні посадовці найвищого рангу на кшталт полковника СБУ Юрія Коцюби – головного героя роману.

Важливе місце належить у творі образу Симона Петлюри, постать якого змальовується в гумористичному світлі. Останній таємно прибув із Парижа на карнавал, аби підняти співвітчизників на повстання. Очевидно, це альянс на його протиборство в минулому з гетьманом Павлом Скоропадським, яке суттєво ослабило Україну і зрештою призвело до втрати незалежності. Цілком закономірно, що в альтернативній Україні Петлюра зазнає фіаско. Для молоді він уже взагалі «особа з підручника історії» [4, с. 160], а ті, хто звернув на нього увагу, вважають, що це, власне, не Петлюра, а лише зовні схожа на нього людина. Показово, що полюють на Петлюру три агенти СБУ – Олег, Степан та Олена. Вони постійно супроводжують колишнього Головного Отамана і в Парижі, і в Україні. Проте це є не основним їхнім завданням, а лише прикриттям більш важливого. Згадані агенти, як й інші герої роману, співвідносяться з відомими історичними постатями. Прообразом Олега є, судячи з усього, поет-націоналіст Олег Ольжич – син письменника Олександра Олеся. До такого висновку спо-

нукають передусім слова полковника СБУ Юрія Коцюби: «Передайте батькові у Празі, що коли він і не захоче повертатись в Україну, та ми все ж сподіваємося, що він забажає завершити земний шлях в українській землі. Бо цвинтарі в Європі надзвичайно дорогі» [4, с. 165]. У зв'язку з цим не можна не згадати обставини смерті Олександра Олеся, перипетії з його могилою та перепохованням у 2017 р. в Україні.

Другий агент, Степан, асоціюється зі Степаном Бандерою, на що чітко вказують відомі історичні факти, вельми вдало вплетені в канву твору Ірванця. Степана мають відзначити найвищою державною нагородою. «За львівську акцію готується указ про присвоєння вам звання Героя України» [4, с. 165], – зауважує по секрету Коцюба, що є явною алюзією на вбивство 15 червня 1934 р. молодими українськими націоналістами одного з організаторів пацифікації у Галичині, міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького. Щоправда, в романі Ірванця це було відплатою за значно більший злочин – влаштування польською владою Голодомору на теренах Західної України («за указ про вилучення зерна в селян Галичини й Волині») [4, с. 204].

Історію з нагородою Степана Ірванець проєктує на сучасність, зауваживши, що цю відзнаку його персонаж має отримати з рук Коновальця наприкінці його «президентської каденції. Перед виборами наступними» [4, с. 204]. Це, звісно ж, є алюзією на обставини, за яких Віктор Ющенко присвоїв звання Героя України Степану Бандері.

Дещо менше впевненості щодо прообразу третього агента СБУ – Олени. Ймовірніше за все, це відома поетеса й націоналістка Олена Теліга, яку нацисти розстріляли у 1941 р. у сумнозвісному Бабиному Яру.

Республіка підтримує добрі стосунки з низкою країн, але передусім із тими, які є близькими їй за офіційною націонал-комуністичною ідеологією. Серед таких найближчих союзників – Італія, очільник якої Беніто Муссоліні «до України світлом промениться» [4, с. 77]. Угоду про співпрацю з дуче Коновалець підписав «просто в Колізеї» [4, с. 78]. Українсько-італійські стосунки автор проєктує на наше сьогодення. В Італії чимало українських заробітчанин, але це не прості остарбайтери, а висококваліфікована інтелігенція: «технічні й будівельні інженери», «вчителі та журналісти». Вони там «пристойно й забезпечено живуть. І ще й додому кошти висилають» [4, с. 77].

Вельми теплі стосунки у Гетьмана-Президента і з канцлером Великонімецьчини (країну перейме-

ували на кшталт Великобританії) Ернстом Тельманом – очільником німецьких націонал-комуністів. Останній прийшов до влади, перемігши в пам'ятну «ніч довгих ножів» обох нацистських лідерів: Гітлера й Рема. Важливо звернути увагу на те, що новий великонімецький канцлер успадкував від Гітлера не лише політику, скеровану на експансію сусідніх держав. Так, Австрія уже «в Німеччину влилася» [4, с. 82], як це було і в реальній історії. При цьому в тому ж таки 1938 р. Дружиною Тельмана стала дама серця його попередника – Єва Браун.

Також знайшли порозуміння провідні кінорежисери України й Великонімецьчини – Олександр Довженко й Лені Ріфеншталь, які і в реальному житті були активними пропагандистами офіційних ідеологій керівних партій у своїх країнах. Довженко – комуністичної, а Ріфеншталь – нацистської. Отже, не дивно, що в романі Ірванця автори «Визволення» й «Тріумфу волі» в душі націонал-комуністичної ідеології разом знімають фільм про карнавал – головне державне свято в Україні [4, с. 70–72].

На цьому тлі цілком логічно, що в День перемоги, тобто 9 травня, Тельман має прибути до Харкова, аби підписати з Коновальцем якийсь важливий договір (очевидно, натяк на пакт Молотова-Ріббентропа) [4, с. 158].

Доречно звернути увагу на геополітичні потуги альтернативної України, що знайшло відбиток у малюнках на національній валюті. На зворотному боці банкноти в одну гривню зображені колони Херсонеса, котрий знаходиться під Врангелем. На двогривневій – Ярослав Мудрий і, відповідно, Собор Святої Софії. Проте це не той собор, що у Києві, а той, що у Стамбулі (колишньому Константинополі). На іншій банкноті зображений Богдан Хмельницький, а на її звороті – колишнє українське місто Замостя, що відійшло до Польщі. Все це досить легко можна спроектувати на реальну Україну – Крим, анексований Росією, Замостя, що символізує Холмщину – один із колишніх українських повітів, і колишня столиця Візантійської імперії Константинополь – центр світового православ'я.

Також заслуговують на увагу події, пов'язані з сусідньою країною – Радянським Союзом. У романі Ірванця кидається в око передусім те, що радянську імперію очолює не Сталін, а інший представник із когорти так званої ленінської гвардії – Сергій Кіров. Вдаючись до такого прийому, письменник, вочевидь, хотів наголосити на тому, що від зміни на російському троні вождів глибинна

сутність політики в цій імперії не змінюється. Для автора це настільки очевидно, що він узагальнює навіть особисті долі кремлівських керманців. «Після загадкової смерті Сталіна в коридорі Смольного два роки тому, – зауважує головний герой роману Юрій Коцюба, – Росію і весь СРСР очолив Сергій Кіров» [4, с. 40]. Про ці події навіть частівки склали: «Ех, огурчкі, помідорчкі, Кіров Сталіна прішил в коридорчіке» (хоча в оригіналі, певна річ, ідеться про те, як Сталін убив Кірова).

Нікуди не подівся і культ першої особи – тепер Кірова. На честь нового генсека перейменували столицю. Щоправда, це не Москва, а колишній Петроград (раніше Санкт-Петербург). В останні роки правління Леніна місто на Неві носило його ім'я, а коли до влади прийшов Сталін, стало Сталінградом. А потім уже його назвали Кіровоградом і перенесли сюди столицю Радянського Союзу.

Згідно з Ірванцем територія північного сусіда суттєво зменшилась, оскільки від нього відпала не лише Україна. У Криму «окопався» Врангель, а в Сибіру тривали воєнні дії з армією адмірала Колчака. Отже, до України у Кремля поки що не доходять руки, хоча він не полишає думки затягти її у своє «братство-рабство» [4, с. 77]. Тим більше, що до так званого союзу вже силоміць затягли «киргізів, казахів, таджиків і нещасних азербайджанців, відірвавши їх від Туреччини. <...> А з Грузією та Литвою навіть повоював СРСР трохи» [4, с. 40].

Чимало уваги приділяється в «Харкові 1938» українсько-радянським стосункам, які насправді потрібно сприймати як теперішні українсько-російські. Московське керівництво всіяко намагається дестабілізувати ситуацію в Україні, засилаючи туди своїх агентів. На роль таких «туристів» автор обрав кількох відомих російських письменників. В їхні вуста він вкладає фрази, при таманні сучасним кремлівським пропагандистам на кшталт Володимира Соловйова та Ольги Скабеєвої. У романі Ірванця функцію таких мандрівників-пропагандистів виконують згадані вже Микола Гумільов та Анна Ахматова. «Ми ехалі к вам строїть новую Россію! <...> Ми же братья, ми один народ. Просто ми, рускіє, когда-то ушли отсюда, а вы остались. Храніть древніє цінності...» [4, с. 59], – заявляє Гумільов.

В ролі іншого кремлівського агента виступає «мешканець міста Москва, уродженець Києва Міхаїл Афанасьєвич Булгаков, за фахом лікар-

венеролог», який був «помічений в антиукраїнських настроях та їх прилюдному висловлюванні» [4, с. 26]. Булгаков підтримує тісні стосунки з місцевими українофобами. Серед них, зокрема, журналіст і письменник Олесь Бузина – автор низки романів, одні назви яких багато що говорять про їхній зміст: «Вурдалак Тарас Шевченко, или Поддельный Кобзарь» (2009 р.), «Союз плуга и трезуба: как придумали Украину» (2013 р.) тощо. Взаємини московського гостя з цим таємним агентом зображуються у пародійному стилі, оскільки вони виходять далеко за межі ділових. Тим більше, що митець трансформував Бузину в дівчину (Олесю Бузину) без жодних моральних принципів.

У цій площині доречно згадати низку сучасних російських митців, які активно підтримують антиукраїнську політику Кремля, сприяють дестабілізації в Україні. Це, наприклад, актор Михайло Пореченков, котрий в окупованому Донецьку стріляв із кулемета в напрямку українських військових.

Висновки і пропозиції. Свій роман «Харків 1938» Олександр Ірванець, як уже йшлося, назвав анти-антиутопією, наголошуючи таким чином, що це не антиутопія, де зазвичай змальовується суспільство, для якого характерні такі дефініції, як тоталітаризм, відсутність свободи, знеособлення індивідуума, повна регламентація життя. Значно більше «Харків 1938» відповідає жанру утопії з її ідеальним чи майже ідеальним світом. Мабуть, це усвідомлював і автор твору, заклавши це розуміння в семантику слова «анти-антиутопія». На це вказує подвійне заперечення. Отже, можна дійти висновку, що за своєю сутністю роман Ірванця є утопією.

«Харків 1938» – більше, ніж альтернативна історія України. У романі акцентується на спорідненості нацистської й комуністичної ідеологій, між якими немає серйозних відмінностей (навіть неважливо, хто є очільником держави – Гітлер чи Тельман, Сталін чи Кіров), на незмінності імперського курсу Росії.

Зображуючи альтернативну Україну, події в ній автор багато в чому проектує на нашу сучасність. З одного боку, він вказує на шляхи процвітання незалежної Української держави, на її неабиякий політичний та економічний потенціал, а з іншого, застерігає від можливих помилок.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому вивченні художніх творів, автори яких моделюють альтернативну історію України та інших країн.

Список літератури:

1. Агеева В. Новый роман Ирванца: коммунизм под знаком тризуба. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-41815600> (дата звернення: 02.04.2021 р.).

2. Гай Н. «Харків 1938»: минуле України очима Ірванця. URL: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/review/50957/ (дата звернення: 22.05.2021 р.).
3. Грабович Г. Уявімо собі на мить... URL: <https://krytyka.com.ua/articles/uyavimo-sobi-na-myt> (дата звернення: 11.04.2021 р.).
4. Ірванець О. Харків 1938. Київ : Lasurus, 2017. 240 с.
5. Кривуца Л. Пролетарський карнавал незалежної У.Р.С.Р. URL: <https://litcentr.in.ua/blog/2017-07-12-152> (дата звернення: 24.05.2021 р.).
6. Петренко Т. «Харків 1938»: на що готовий читач за «Україну понад усе»? URL: <http://litakcent.com/2017/07/21/harkiv-1938-na-shho-gotoviy-chitach-za-ukrayinu-ponad-use/> (дата звернення: 20.05.2021 р.).
7. Шевчук Д. Олександр Ірванець. «Харків 1938». Роман. URL: <https://krytyka.com.ua/reviews/kharkiv-1938-roman> (дата звернення: 24.05.2021 р.).

Novykov A. O. ALTERNATIVE UKRAINIAN HISTORY IN THE NOVEL “KHARKIV 1938” BY OLEKSANDR IRVANETS: MAIN THEMES, IMAGES AND PROTOTYPES

The article emphasizes that in his novel Kharkiv 1938 Oleksandr Irvanets simulates a situation in which the Ukrainian People’s Republic not only withstood the confrontation with Bolshevik Russia, but also transformed into a powerful European country. As a matter of fact, it is alternative Ukrainian history, where fantasy closely intertwines with reality. The writer advances an idea that alternative Ukraine exists only in virtue of managing to confederate almost all Ukrainian military forces during the Civil War at the beginning of the 19th century, i.e. the army of the Ukrainian People’s Republic (UPR), the joint forces led by Nestor Makhno, the Ukrainian Galician Army (UGA) and even the joint forces of Ukrainian Bolsheviks led by Artem Serhiiiev. Both the famous Ukrainian “generals” (Yurii Tiutiunnyk, Danylo Zelenyi, Nestor Makhno) and some of the well-known commanders from the opposite camp (Semen Budennyi, Hryhorii Kotovskyi, etc.) faithfully serve this alternative Ukraine.

In addition, the article notes that Irvanets is trying to convince the reader that the nationalists led by Yevhen Konovalets played an important role. They came to power in the early 1930s. The pro-fascist dictatorship has been established in the country, like in the number of European countries of that time – Italy, Hungary, Bulgaria, Romania, Spain. In Oleksandr Irvanet’s point of view, repressions against some former defenders of Ukraine are justified, as it makes it possible to unite the like-minded people around the hetman-president in rough times.

The author of the article also draws attention to the fact that, according to Irvanets, economic prosperity in alternative Ukraine largely depends on the development of its agricultural sector. There must be a reason that Ukrainian farmers have seriously pressed the local farmers of the European market in his novel.

The novel “Kharkiv 1938” by Oleksandr Irvanets is more than alternative Ukrainian history. The author emphasizes the similarity of nazi and communistic ideologies, the invariability of Russia’s imperial course. Depicting alternative Ukrainian history in the past, the author reflects the events into present days. On the one hand, it highlights the ways for the prosperity of independent Ukraine, but on the other hand, it warns against possible mistakes.

Key words: *alternative Ukraine, hetman-president, Kharkiv, Holodomor, carnival, ideology of national communism.*